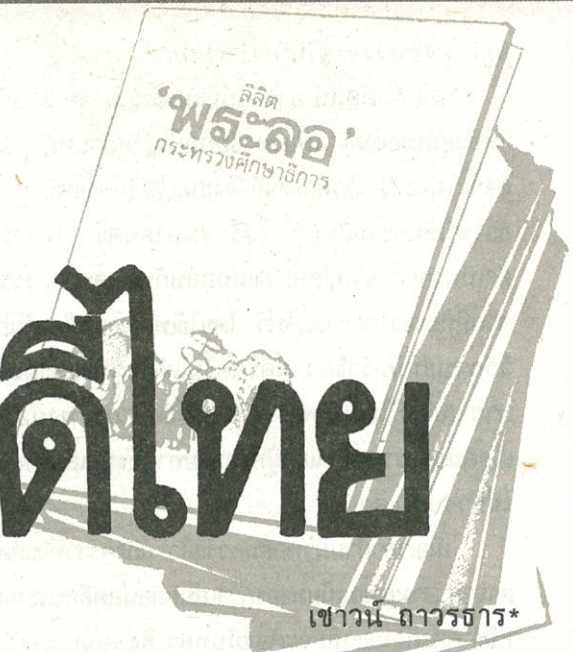

กระบวนรส ใน วรรณคดีไทย

เชาว์ การธาร*

คำว่า “วรรณคดี” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายไว้ว่า “หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี” คำว่าแต่งดีก็หมายถึงมีท่วงทำนองเขียนที่ประณีตบรรจง ศิลปะในการเขียนวิจิตรตระการ สามารถบันดาลใจให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลิน มีอารมณ์ร่วมเห็นจริงเห็นจึ้งคล้อยตามไปได้โดยง่าย ความรู้สึกเช่นนี้เรียกว่า “ความสะเทือนอารมณ์”

วรรณคดีนั้น นอกจากจะให้ความสะเทือนอารมณ์ซึ่งเกิดจากกระบวนรสต่าง ๆ แล้ว จะต้องให้ความจริงใจ ให้คุณค่าในทางศีลธรรมและช่วยให้เกิดปัญญาอีกด้วย คือช่วยยกระดับจิตใจคนเข้าไปขัดเกลาจิตใจทีละน้อย ๆ โดยไม่รู้ตัว สอนให้คนเกิดความรักชาติ รักธรรมชาติ รักความงาม มีอารมณ์ละเมียดละไม รักศิลปะ มีวัฒนธรรม มีความรักชาติ เกิดความรักและหวงแหนมรดกของชาติซึ่งบรรพบุรุษได้สั่งสมไว้แต่โบราณกาล และเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นคนไทยอย่างแท้จริง

คำว่า “กระบวนรส” ตามที่ตั้งไว้เป็นหัวข้อเรื่องนี้ ย่อมปรากฏอยู่ทั่วไปไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีหรือนวนิยาย ด้วยกระบวนรสนี้แหละที่นำไปสู่ “ความ

สะเทือนอารมณ์” แต่ถ้าจะเปรียบวรรณคดีกับนวนิยายแล้วก็จะเห็นความแตกต่างกันคือ วรรณคดีนั้นห่อหุ้มด้วยศิลปะ ผู้แต่งจะใส่ความคิดผ่นลงไปเป็นความเป็นจริง เรียกว่าความจริงที่แฝงอยู่ในศิลปะ เพื่อกล่อมเกลารมณ์ผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดความเพลิดเพลินไปตามด้วย และวรรณคดีนั้นเป็นศิลปะที่นักปราชญ์ท่านยกย่องมาแล้ว ส่วนนวนิยายในปัจจุบันเปรียบเหมือนผลไม้ที่เขาปอกเปลือกจนหมดสิ้นแล้วจึงเห็นได้ง่ายโดยไม่ต้องใช้ศิลปะหรือแนวคิดที่ลึกซึ้งแต่อย่างใด วรรณคดีที่แต่งเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ย่อมมีความไพเราะด้วยเสียงสัมผัสคล้องจอง และด้วยถ้อยคำที่จินตวิไลขั้นพจนานุกรมของอนาจาร ดังนั้น ย่อมจะเห็นกระบวนรสได้ชัดเจนกว่าที่เป็นบทร้อยแก้ว ช่วยจูงใจให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งเข้าถึงอารมณ์ในคำประพันธ์นั้น ๆ ได้เด่นชัด

กระบวนรสต่าง ๆ โบราณจารย์ท่านได้จัดไว้เป็น 2 กระบวน คือ กระบวนรสแบบไทยซึ่งอาจเรียกว่า “ลีลา” ก็ได้ มีอยู่ 4 กระบวนหรือ 4 ลีลา ส่วนอีกกระบวนหนึ่งนั้น เป็นกระบวนรสตามแนวของวรรณคดีสันสกฤตมีอยู่ 9 รส ดังจะยกมาให้เห็นดังต่อไปนี้

กระบวนรสหรือกระบวนลีลาทั้ง 4 ได้แก่

1. เสาวรจณี	กระบวนชม
2. นาโรปราโมทย์	กระบวนเล่าโลม เกี้ยวพาราสี
3. พิโรธาทัง	กระบวนแค้น ชุนเคื่อง ตัดพ้อต่อว่า
4. สัลลาปังคพิสัย	กระบวนโศก คร่ำครวญ ร่ำพินิจรำพัน

กระบวนรสทั้ง 9 ได้แก่

1. ศฤงคารรส	รสความรัก
2. ศานติรส	รสความสงบร่มเย็น
3. กรุณารส	รสความเมตตากรุณาสงสาร
4. วีรรส	รสความกล้าหาญ
5. ภยานกรร	รสความวิตกกังวล ประหวั่นพรั่นพรั้ง
6. หาสยรส	รสตลกขบขัน
7. รุทรรส	รสความโกรธ
8. พิกัตสร	รสความรังเกียจชิงชัง
9. อัปมฤตรส	รสความพิศวงประหลาดใจ

กระบวนรสทั้งตามแนวของไทยและตามแนววรรณคดีสันสกฤตนี้ ช่วยให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ครบทุกกระบวนรส

วรรณคดีไทยเรามีทั้งประเภทร้อยแก้วและประเภทร้อยกรอง การจะให้เข้าถึงกระบวนรสได้ดี ควรจะอ่านออกเสียง และต้องอาศัยองค์ประกอบต่อไปนี้คือ ระดับเสียง ความดัง-ค่อย จังหวะ การเน้น การหยุดไว้ระยะ รวมทั้งกระแสเสียงซึ่งจะต้องให้กลมกลืนกัน โดยเฉพาะบทร้อยกรอง ถ้าอ่านทำนองเสนาะด้วยแล้วก็จะช่วยให้เข้าถึงอารมณ์ได้ดีกว่าบทร้อยแก้ว สามารถจูงใจผู้ฟังให้เกิดอารมณ์ร่วมคล้อยตามได้ง่าย

กระบวนรสในวรรณคดีไทย ตามชื่อเรื่องซึ่งสาธกไว้ ณ เบื้องต้น-ต่อไปนี้ ได้อัญเชิญมาจากบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 คือ “เสภาเรื่องขุนช้าง

ขุนแผน” ซึ่งวรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของกลอนสุภาพ และโดยที่โปรดเกล้าฯ ให้กวีในราชสำนักช่วยกันรวบรวมจากของเก่าและให้แต่งเพิ่มขึ้นด้วยศิลปะในการประพันธ์แต่ละตอนจึงมีความดีเด่นแตกต่างกันไป แต่ถ้อยคำภาษาก็เข้าใจง่าย รูปแบบคำประพันธ์ไม่เคร่งครัดนัก ทั้งในเรื่องจำนวนคำในวรรคและการส่งสัมผัส ซึ่งต่างไปจากกลอนสุภาพของรัตนกวีบรมครูกลอนสุนทรภู่ (กวีเอกของโลก) ไปบ้าง อย่างไรก็ตาม การที่ยกเอาคำกลอนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาเป็นนิทัศน์อุทาหรณ์นี้ ก็เห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านในเรื่องแนวคิดชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะแสดงความหยั่งเห็นในชีวิตอันเป็น “สังขาร” พร้อมทั้งมี “คติธรรม” สอดแทรกอยู่ตลอด ผู้อ่านผู้ฟังอาจนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

กระบวนรสต่าง ๆ ที่เด่น ๆ ในวรรณคดีเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

1. กระบวนชม (เสาวรจณี)

1.1 ขุนช้างชมพิมพิลาโลย

พลิกคว่ำคร่ำครวญร่ำจวนใจ
ฟังเสียงเกลี้ยกล่อมเมื่อเจ้าว่า
อรชรอ่อนแอันบันเอบาง

ไอ้แม่พิมพิลาโลยของขุนช้าง
วาจาเจ้าเจื้อยแจ่มกระจำ
หมื่นนางก็ไม่มีเหมือนนางเดียว

เจ้าห่มสีทับทิมริมขลิบทอง
แขนอ่อนท่อนท้ายแม่พริ้งเพรียว

1.2 พลายแก้วชมพิมพิลาโลย

1.2.1 ที่ไร่ฝ้าย

ค่อยค่อยย่องตามช่องพนมไม้
นั่งร้อยบุปผาติสะอาดโถม
จะดูไหนปลั่งปลั่งทั้งกายา

1.2.2 ที่ห้องนอนพิม

ประจวบรูปร่างน้องย่องเยื้องมา
สนิทหลับรับขวัญเจ้าทั้งหลับ
โถมแลล้นแก้มยิ้มพริ้มเพราจน
คอคางบางแบบกะทัดรัด
ไม่พร้องบอกนางอล่างนมห

1.3 สมเด็จพระพันวษาชมโถมสร้อยทอง

พินิจทรงสร้อยทองละอองพัศตร์
ละมุนละม่อมพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน
ดูสงบเสถียรงามทรมาสาท
กระนี้หรือจะ ไม่ลือในแดนลาว

1.4 สมเด็จพระพันวษาชมโถมสร้อยฟ้า

แล้วมีนพิศตรมาพิศเจ้าสร้อยฟ้า
ท่าทางทงที่ก็ดีจริง
หูตากลอกกลมคมคายเหลือ
จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคร
เพราพริ้งเพรียเหลือดังเรือแข่ง
ดูริมฝีปากบางลูกคางกลม
ถ้าเป็นน้ำก็มาขึ้นระวาง
ถึงจะผูกเครื่องทองเป็นรองทรง

2. กระบวนแล้าโถมเกี่ยวพาราสี กระบวนรัก (นารีปราโมทย์ - ศฤงคารรส)

2.1 พลายแก้วเกี่ยวพาราสี แสดงความรักพิมพิลาโลยที่ไร่ฝ้าย

อันความรักหนักแน่นแสนวิคก
พรหมินทรอินทรอันทรลิ้นทั้งปวง
เชื่อเชิญเมินหน้าไม่มาช่วย
เว้นแต่เจ้าเวยาวยอดผู้ร่วมใจ
ประจวบจูบดมแล้วชมพัศตร์
น้ำตาคลอเปี่ยมอยู่ริมริม
สงสารไหวอ่อนให้ม่อนวาง
ที่จะหอบเสน่หาไป

สอดส่องขับในใบเขียว
งามตาเมื่อเจ้าเหลียวข้าเลื่องมา

เข้าใกล้เห็นพิมผู้ดวงตา
งามประโลมน่ารักเป็นหนักหนา
ดั่งนางฟ้าลอยพ้อนชะอ้อนงาม

เปิดมุ้งเห็นหน้าเจ้าพิมนอน
ดั่งยืมรับให้พี่รับมาร่วมหมอน
งามเนตรเมื่อเจ้าค่อนพี่ยามชม
เลียบยาวขาวขจัดดูงามสม
ค่อยดมมสวณต้องประคองทรง

นรลักษณ์งามเลิศเจิดจัน
สมเป็นขวัญประเทศเขตลาวลาว
มารยาทสนิทสนมสมเป็นสาว
จนเขียงใหม่ได้ข่าวเข้าช่วงชิง

ดูจริตกิริยากระตุงกระตัง
จะเสียวอยู่สักสิ่งที่ยาจน
พิศแล้วเบื่อดูได้แต่ร้อนร้อน
งามอนอ่อนแอ้นบั้นเอวกลม
กล้องแก่งพายจิบก็เจียนลุ่ม
เห็นลาดเลาเจ้าคารมเป็นมันคง
ถ้าเป็นช้างก็ช้างอย่างต้องประสงค์
ถ้าคนขี่ไม่ประจวบคงเจ็บตัว

ระอาอกแทบเท่าภูเขาลวง
ก๊ิบบวงลิ้นฟ้าสุราลัย
เห็นคงม้วยไม่หมายผู้ใดได้
จะปลุกพลิกแปลงให้บรรเทาลง
น่ารักนวลเนื้อเจ้านมื่น
เจ้าเยื้อนยิ้มสักหน่อยเกิดกลอยใจ
รักนางมิใคร่จะไกลได้
เหลืออาลัยที่จะทรมาณ

หยิบมือพิมพ์น้อยประทับทรวง
เวลาค่าแม่จงจำสังเกตุการณ์

2.2 พิมพ์ลายแสดงความรักตอบหลายแก้ว ที่ห้องนอนของนาง

ครานั้นนางพิมพ์ผู้นิมนวล
เล่นหาริงรุ่มกลุ้มใจ
พัดวีวนพลอดแล้วถอดแก้
ขับเหวี่ยงด้วยเนื้อสไบบาง
ของหวานวอนให้เจ้าแก้วกั้น
ให้หมากพลูบูห์ด้วยปรีดา
ถ้อยที่ถ้อยมีเสน่ห์หา
ฟักฟุ้งอ้อมแอบด้วยอาลัย

ดูดวงจิตที่ออกฟุ้งซ่าน
จะไปบ้านหาพิมพ์พิลาไลย
ยียวนด้วยความพิสมัย
สนิทแนบหน้าในที่นอนนาง
ไม่คลาดแคล้วเคลื่อนคลาไปห่างข้าง
กระแจะจวงจันทนนางละลายทา
ค่อยประพินไต่ดังทั้งซ้ายขวา
แล้วซุบซิบสนทนาเสนาใน
กำเริบรศงามหมื่นไหม้
ต่างมิใคร่จะสนทนินทร

3. กระบวนไกรธแคนขุนเคืองตัดพ้อต่อว่า (พิโรธวาที - รุทรรส)

3.1 ขุนแผนแคนขุนช้างที่ใช้อุบายเล่ห์กลเอาวันทองไปเป็นเมีย

ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ขิขะศวรหรือมิตรคิดนอกใจ
เมียกูเขารู้ยู่ทั้งบ้าน
อีแก่แม่นั้นนั่นก็ดี

แค้นคิดเลือดตาจะหลังไหล
เป็นไรเป็นกันในวันนี้
อ้ายหัวล้านเล่นกันให้ป่นปี้
จะจับจิกหัวตีให้หน้าใจ

3.2 ขุนแผนกับวันทองทะเลาะกัน (เล่นคำว่า "สัตย์" กับ "สัต")

วันทอง...

ความสัตย์สารพัดจะสั่งจ้ง
น้ำลายคายซากจวกปากไป
ขุนแผน...

ที่แท้ดังดอกหาใช่สัตไม่
กลับกลักกลืนได้เจ้าตึงจริง

เมื่อถ้าใครไม่มีสัตย์
แสนจนก่อนว่าสารพัน
อันตัวเจ้าแลเสียสัตย์ไว้ติดคิด
เจ้าเอนตวงห่วงที่ดีสันทัด

สารพัดเห็นแนมแนมขยัน
สัตที่ถ้อมนึ่งจึงพลาดพลัด
พี่จึงติดตามทวนมาสวนสัต
ปึงปิดปาดหมุนละมุนตา

4. กระบวนโศก คร่ำครวญ รำพึงรำพัน (สัลลาบังคพิสัย)

4.1 พิมพ์ลายครวญเมื่อหลายแก้วจะต้องจากไปทพี่หลังจากแต่งงานได้สองวัน

ไอพ้อหลายสายสวาทของน้องเอ๋ย
มานอนหอดด้วยน้องสองเวลา
นั่นนี้ข้าซึกสัพยอก
แขนซ้ายเคยให้เมียหนุนนอน
พูดพลอดกอดจูบมิใคร่นอน
จนรุ่งรางสางสายไม่วายชม
ไม่พลิกกายบ้ายหน้าออกไปจาก
แนบนางข้างเดียวด้วยเงาใจ
จะกินข้าวนี้เกลืออยู่คอยท่า

ไม่เคยเลยจะห่างเหินเสนาหา
พ้อเคยพาพิมพ์พูดพิไรวอน
ย้าหยอกมิใคร่ให้ไปไกลหมอน
เห็นเมียร้อนพ้อก็พัดกระพือลม
ซ่อนคางเมียเขยแล้วเสยนม
แสนรักมัยรักน้องไม่นอนไกล
จะออกปากว่าเหนื่อนิดหามีไม่
พ้อไปใครจะกอดให้พินนอน
ให้พินมานั่งกินด้วยกันก่อน

ครั้นเมียไม่กินพร้อมก็ยอมวอน
เห็นเขาเป็นผัวเมียกันมาหนัก
พอมาดองเด็ดรักหักไป
เป็นจนจิตกลัวมิดไปไม่ได้
ในกลางไพรพอจะได้ประคองชม
เมียจะนอนคนเดียวกระไรรอด
เคยแอบแนบข้าง ไม่ห่างกาย

4.2 ขุนแผนกับลาวทองคร่ำครวญเมื่อจะต้องพรากจากกัน (เล่นคำว่า "สงสาร")

ลาวทองกราบลา มารดาพลัน
ขุนแผนใจโหว่หวนยิ่งพรันจิต
ขุนแผนแสนซำระกำทิว
สงสารตัวสงสารผัวสงสารบ้าน
สงสารสวนหวนหอมสุมาลัย
ขุนแผนแสนโคกสงสารน้อง
แต่แลแลกลับไปเข้าไพรวัน

4.3 บทคร่ำครวญโคกเศร้าสุดซึ้งเมื่อวันทองถูกประหารชีวิต

ครั้นถึงที่หัวตะแลงแกง
วันทองสิ้นกำลังลงนั่งอิง
ขุนแผนสุดแสนสงสารน้อง
อัดอั้นนั่งอึ้งตะลึงตะโล
นางแก้วกิริยาเจ้าลาวทอง
ทั้งสร้อยฟ้าศรีมาลา

ครานั้นจึงโหมเจ้าวันทอง
สวมกอดลูกลายด้วยอาลัย
วันนี้แม่จะลาพ่อพลายแล้ว
บ้ายพ่อก็จะตายลงถมดิน
เมื่อเวลาเขาม่าแม่คอยขาด
เจ้าดูหน้าเสียแต่แม่ยังเป็น
ร่ำฟางนางกอดพระหมื่นไวย
ง่วงหุบฟุบลงกับพสุธา

โอ้วเจ้าประคุณของลูกแก้ว
ลูกนี้มิได้คิดกับชีวา
พระองค์ทรงโปรดประทานให้
จะมีชื่อเสียงเลื่อนเฟื่องฟู
รับเร่งมากับพระทัยน้ำ
ที่แทกรรมนำมาให้อำพา
ร่ำฟางทางกอดเอาศพแม่

ปั้นปั้นปลอบปล้ำประโลมใจ
จะรักเหมือนพ่อรักพินพามีไม่
ทำไมจะได้ของรักไปเซยชม
จนใจพ่อเอาไปแต่ผ้าห่ม
สุดตรมอกตื่นอยู่เดียวดาย
ใครจะกอดพินนอนให้หนาวหาย
เมียจะตายแล้วพ่อทูลกระหม่อมเมีย

สะอื้นอื้นหันมาลาสามี
ดังเหยียบแผ่นดินมิดกล่มหนี
ลาวทองโคกเศร้าอื่นไป
สงสารท่านมารดาน้ำตาไหล
สงสารทั้งข้าไทสงสารกัน
สงสารห้องฟูกหมอนที่นอนนั้น
หันหับห้องร้องไห้ในที่นอน

คนผู้ดูแลทั้งชายหญิง
พระไวยวังเข้าประคองวันทองไว้
นั่งลงข้างวันทองน้ำตาไหล
สะอื้นให้ไม่ออกซึ่งวาจา
ทั้งสองโคกเศร้าเป็นหนักหนา
ต่างคนจะสมหาดอกไม้
เศร้าหมองสะอึกสะอื้นไห้
น้ำตาหลั่งไหลลงรินริน
จะจำจากลูกแก้วไปสูญสิ้น
มินหน้ามาแม่จะขอม
จะอนาถไม่น่าจะแลเห็น
นึกถึงจะได้เห็นหน้ามารดา
น้ำตาไหลขบเขาไม่เงยหน้า
กอดลูกลายแน่นิ่งไม่ดิ้นกาย
ลับแล้วที่นี้ไม่เห็นหน้า
ขึ้นพระราชอาชญาเข้ากราบทูล
ดีใจว่าแม่ไม่ดับสูญ
มิรู้ว่าจะอาดูรด้วยเนื้อเคราะห์
ขับม้ามาร่ำร่ำกับเหาะ
เห็นเขาเจอะคอยขาดกระเด็นไป
นั่งแน่นไม่สมประดีได้

ไม่คิดติดต่อเจ้าข้าวแดงตน

5.8 นางทองประศรีสอนขุนแผน เมื่อยึดยึดคิดจะไปมาขุนช้าง

โบราณท่านสมมุติมนุษย์นี้
มีทุกข์โศกโรคภัยค่อนข้าง

5.9 นางเกสรสอนสร้อยทอง เมื่อจะส่งตัวไปถวายสมเด็จพระพันวษา

คำโบราณท่านว่ามาแต่ก่อน

ว่าวิสัยภรรยาประพฤติตัว

อย่างหนึ่งทูลจริตคิดร้ายชั่ว

อีกอย่างการงานคร้านทั้งนั้น

อันเป็นหญิงดีที่เป็นภรรยา

หนึ่งเลี้ยงดูภักศตาด้วยปราณี

หนึ่งนั้นเคารพบนอบชั่ว

จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน

5.10 นางทองประศรีอำมาตย์พรขุนแผนพลาญงามเมื่อจะไปทัพเชียงใหม่

อึ่งพวกพลไพร่ที่ไปด้วย

อุตส่าห์เอาอกเอาใจให้ดังงาม

ถ้าใจเดียวเกลียวกลมกันหนึ่งแนว

ท่านว่าป่าพึ่งเสือเรือพึ่งพาย

อันความกตัญญูรู้คุณเจ้า

ให้รู้เรื่องฤทธิเดชทั้งเวทมนตร์

5.11 นางอัปสรสอนสร้อยฟ้า (อุปมาอุปไมยยกอุปด้วยหลักธรรมหยั่งเห็นในชีวิต)

*เกิดมาเป็นมนุษย์อยู่ดูชน

สุดแท้แต่กรรมที่ทำมา

ถ้าถึงคราวพ้นเชลยที่เป็นทุกข์

เป็นธรรมตามาจะนี้แต่ไรไร

(วรรณคดีอ้างอิง)

พระพ่อได้ถวายเจ้าถ้อยโทษ

ดั่งกันหาชาติสองกุมาร

เป็นกุศลผลบุญอันยิ่งใหญ่

ไม่ควรย่อท้อคิดระอิดระอา

ซึ่งภูบาลจะประทานให้มิช้า

เป็นสตรีมีตัวกันทั่วไป

*ด้วยวิสัยในการประเวณี

พอถึงกันก็ประหวัดกำหนดใน

ยิ่งหนุ่มสาวคราวแรกภิรมย์รัก

มักหลงไหลคลั่งเคล้าเฝ้าพันพัว

ก็เป็นคนเลศโลกย่อมลือชา

ยากแล้วมีใหม่สำเร็จถึงเจ็ดหน

คงจะพันโทษทัณฑ์ไม่บรรลัษ

สำหรับสอนสตรีที่มีตัว

ดีชั่วเจตอย่างต่างต่างกัน

อีกอย่างมัวโลกไม่โทษัน

ท่านว่าเมียอุบาทว์ชาติกาลลี

กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่

หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน

หนึ่งยอมตัวให้ใช้ไม่เด็ดฉันท

ด้วยตัวนั้นวางใจที่ในตัว

ใครเดือดร้อนอ่อนช่วยอย่าเหยียดหยาม

ไปรบพุ่งเหมือนตามกันไปตาย

ถึงน้อยก็ไม่แพ้ที่มากหลาย

เราเป็นนายก็ต้องพึ่งซึ่งไพร่พล

ทุกคำเข้านึกไว้จะได้ผล

เจ้าจงสนใจจำคำอย่าไว้

ความทุกข์มิได้พ้นจนสักหน้า

ถึงเวลาสิ้นสุขก็ทุกข์ไป

ก็กลับมีความสุขสืบไปใหม่

จะหวาดหวั่นพรันใจไม่ต้องการ"

เหมือนเจ้าโปรดพ่อให้ได้คืนสถาน

เพิ่มประโยชน์โพธิญาณพระบิดา

จะคำชูตัวไปในภายหน้า

จงก้มหน้าสนองพระคุณไป

เจ้าอย่ากลัวชั่วร้ายหามีไม่

เพราะว่าเป็นวิสัยแห่งโลกีย์

ยอมอยู่ที่ดวงจิตพิสมัย

แต่พอได้รู้สัทท์หมดกลัว

พอประจักษ์ได้เสียเป็นเมียชั่ว

ราวกับตัวขึ้นสวรรค์ชั้นไตรตรึงส์*

6. กระบวนรส-ความกล้าหาญ (วีรรส)

ขุนแผนต่อสู้กับหมื่นหาญ หลังจากฆ่านางบัวคลี่เอากุมารทองแล้วหนี หมื่นหาญยกพวกตามมา	
หมื่นหาญย่างเท้าเงื้อง่าฟาด	แคล้วคลาดมิได้จะต้องปลายน
เจ้าพลายฉวยชัยมีดหมอนนต์	แทงบึงหนังย่นไม่เข้ากัน
หมื่นหาญฟันด้วยแผ่นรับมีด	เอากริขแยงแทงฉีแล้วไล่หนี
ปิดป้องคล่องแคล่วพลวัน	สู้กันพักใหญ่ไม่เสียที
หมื่นหาญถือง้าวยาวกว่ากริช	ขุนแผนชิดเข้ายับยั้งกริชหนี
กริชแทงง้าวฟาดฟาดทุกที	หมื่นหาญตีแผนดำด้วยกริชตึง

7. กระบวนรส-ความกลัว (ภยานกรร)

นางศรีประจันตกใจกลัวขุนแผน ที่นางยกวันทองให้ขุนช้าง	
- ครานั้นท่านยายศรีประจัน	ตัวสั่นดังจะหลุดแผ่นดินได้
ปากสั่นคอสั่นพรันใจ	เราจะทำกระไรออสายทอง
เขามาเกาะกูดแล้วหรือ	ผู้คนอิงอ้อมทั้งบ้านช่อง
ครั้งนี้จวนตัวหนึ่งหัวพอง	เขาจะถองกูยบลงกับดิน
	ฯลฯ
- ศรีประจันตัวสั่นดังลูกนก	เหวี่ยงดอกโชนหน้าลงมา
น้ำตาไหลหลังลงพร่างพรู	ตัวกูควรวนถึงที่ตาย
กลับเข้าไปในมุ้งเอาฟูกคลุม	ผ้าพันเป็นกลุ่มมึงขวัญหาย
สายทองเอ็งช่วยร้องบอกเจ้าพลาย	ว่ากูลมจับตายเสียหลายวัน

8. กระบวนรสตลกขบขัน (หาสยรส)

8.1 พิมพ์ไปหาเงรแก้วที่วัดแค บอกว่าจะอยู่วัดด้วย

(พิมพ์)

เป็นไรก็เป็นไปเจตนะ
เจ็บจิตคิดแค้นแสนทวี
(เงรแก้ว)

อนิจจาแก้วตาของพี่เอ๋ย

8.2 นางศรีประจันรำพันถึงพันครโยธาสามี เมื่อเห็นวันทองรำพึงถึงพลายแก้ว

เมียจะตายตามผัวกลัวมีหลอก
จะโจนน้ำให้ตายไปตามกัน
เมียจะเชือดคอตายเสียหลายครั้ง
จะผูกคอตายเชือกมาเตรียมไว้
ไอ้พ่ออหิมาของเมียแก้ว
จึงคิดแล้วคิดเล่าเฝ้ารื้อรอ

ไม่ไปละฉันจะอยู่ที่วัดนี้
อยู่กับพี่เงรแก้วจะเป็นไร

อย่าอยู่เลยบิดบาตเลียงไม่ได้

กลัวหายใจไม่ออกเมื่ออาสัญ
ก็กลัวจะเข้มนจะคาบไป
แต่รื้อรังกลัวเจ็บไม่เชือดได้
เชือกก็ใหญ่กลัวจะรัดมัดตันคอ
ตายแล้วกลัวจะไปไม่พบพ่อ
กระไรพ่อขอยูไปให้ขรา

9. กระบวนรสสร้างเกียจชิงช้า (พิภตสรส)

9.1 ขุนแผนบริภาษวันทอง

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อหับทมิ

มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้

กาลวงว่าหงส์ให้ปลงใจ

คิดว่าหงส์จึงหลงด้วยลายยิ้ม

ดังรักถิ่นมูอลินทร์ไม่คลาคลา

๑.๒ พิมพิลาไลยด่าว่าหัวล้านกระตบขุนช้าง

แล้วแกล้งเรียกข้าดำประธาน

ยกยอชิงใหญ่กระโรเลย

จองทองเอาเงินทองมาอดอิง

ขี้เกียจการงานที่สุดใจ

อ้ายเจ้าชู้ลอมปอมกระหม่อมบาง

ขีซะแป้งจันทน์น้ำมันทา

หมามันจะเกิดชิงหมาเกิด

หน้าตาเช่นนี้จะมีเมีย

ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา

ช่างแปลงปลอมท่วงที่ดีหนักหนา

ครันลับตาฝูงหงส์ก็ลงโคลน

แนะอ้ายผลหัวล้าน ไปไหนเหว

ดอกเตยหรือจะปลอมพยอมไพร

แม่มึงกุหาปารรถนาไม่

น้ำขอดโองโง่โง่ไม่นำพา

ล่อยขายลากหางเที่ยวเที่ยวหมา

หย่งหน้าสองแฉกเหมือนหางเป็ด

มึงไปตายเสียเถิดอ้ายห้าเบี้ย

อ้ายมะม่วงหมาเลียไม่เจียมใจ

10. กระบวนรสนความพิศวาทประหลาดใจ (อัปภูตรส)

ขุนแผนร้ายพระเวทเตรียมรบกับขุนช้างและพวกที่ติดตามมาจะเอาวันทองคืน

ร้ายเวทวิเศษเป่าประทับ

แล้วร้ายมนตร์ขลังกำบังตา

ผูกจิตให้สนิทเสน่ห้อย

แผ่นขี้ม้าสีหมอกออกคะนอง

จึงสั่งพรายให้ถอนหญ้าแพรกส่ง

กลายเป็นคนพลันมีทันช้า

พลางจับฟ้าพื้นข้างมือขวา

ใครมามีให้เห็นเจ้าวันทอง

ทั้งอาวุธศัตรูมิให้ต้อง

กุมารทองภูตพรายก็ตามมา

ปลงอารมณโอมอ่านพระคาถา

ศาสตราจ้าวทวนก็ถ่วงตน

กระบวนรสนในวรรณคดีไทย จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ยกมานี้ คงให้ “ความสะเทือนอารมณ์ แก่ท่านผู้อ่านได้ตามควร นอกจากนี้ หากท่านประสงค์จะหาความเพลิดเพลินให้เกิดความรื่นรมย์ยิ่งขึ้น ก็อาจทำได้โดยการ “ขับเสภา” (ไม่ต้องวิตกว่าจะขับเพราะหรือไม่เพราะ)

ที่สุดนี้ ท่านผู้อ่านคงจะเห็นด้วยแล้วว่า วรรณคดีไทย เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน แม้เพียงยกมาเฉพาะ “กระบวนรสน” ก็จะได้ว่าเป็น “หนังสือที่ได้รับความนิยมว่าแต่งดี” สมดังบทนิยามที่สาธกไว้ ณ เบื้องต้น นั้นแล

รสบทกวี

● รสไต่เล้าไพบระเสนานัก

รสนั้นหรือคือรสบทกวี

โคลงฉันท์กาพย์กลอนกานท์หวานเสนาะ

ทุกคืนวันจรรโลงใจให้เบิกบาน

ก็ประจักษ์แจ้งจิตประสิทธิ์ศรี

คำมากมีคู่บ้านเมืองมาช้านาน

พริ้งไพบระพร้อมสรรพขับไชยาน

ดลบันดาลโลกสโตได้ร่มเย็น

(เชาวน์ ดาวธรร)